

Suvremenost vjerskih Racine-ovih inspiracija

»Sve se muči, da čovjek ne može iskazati. Oko se ne može nagledati, ni uho naslušati.« Ove crne boje židovske svete knjige Kohelet, koja je i naša kršćanska svetinja, mogu biti odraz i današnjeg vremena. Kad sam pisao u svojoj monografiji¹ u slavu genija Racine-ova, nebo se našeg čovječanstva strahovito zamračilo; već sam onda slutio, da će ova godina zvana od Francuza »Racine-ovom« biti zapravo »Racine-ovom« u najbolnijem, najtragičnijem smislu, jer je doista postala godinom Hitlera i Staljina. Zaista se silne oblačine valjaju nebom čovječanstva, sunce tek munjevito prodiere kroz njih kao na slikama El Greca, a gromovi i strijele bljeskaju i tutnje sad već i doslovce u obliku topova i avionskih bombi. »Sve je taština i muka duha«, utvrđujemo sa Salomonom. Tolika inteligencija i civilizacija naše bolesnice Evrope čemu nam, ako ne na taštinu, da se njom razmećemo i postajemo od ljudi, tobožnjih nadljudi, životinje, još gore, dakako još gore, podživotinje: i sve nam je na muku. »Ludih je mnogo bez broja,« i nažalost bi se čovjek mogao pitati (tako se uvijek pitam), nije li čovjek danas samo još u knjigama razumno i slobodno biće, tako se ljudi malo svojim razumom i svojom slobodom služe.

Crnu sliku bijede čovječje daje nam Racine u svojim tragedijama, on je velik, kao što su veliki i oni grčki tragici, koji su nam prvi dali bijednu našu sliku u jednom obliku, koji imitira ljudski život. Doista Racine je samo po formi Mozart ili Chopin tragedije (»nježni Racine«), dok po sadržaju i smislu on zaslužuje ime i Bethovena tragedije, jer tu ne manjka oluja ni strijela, trzanja, trganja ni titanskih borbi tame i svijetla ni katastrofa. I čovjek, koji tako gleda tu muku naše povijesti, može da u crnom svom gledanju klone i s Budom i sa Schopenhauerom mogao bi se upitati, nije li rješenje sfinge života ovaj odgovor: nirvana, ne željeti živjeti više, ubiti život. Ali to nije Racine-ov odgovor. Racine je bio kršćanski odgojen² od Port-Royala, živio je zatim nešto slobodnije, ali se trgnuo, kad su ga njegove ljubavi s glumi-

¹ Izdanje Tipografije, Zagreb 1939.

² Premda nažalost dobrim dijelom janzenistički.

cama dovele da zagleda još bolje u ponor. Racine zatim postaje kršćanin, koji se povlači preplašen i odviše preplašen, pod utjecajem janzenista, s kojima se opet izmiruje, povlači se ne doduše u tišinu kartuzije, kako je htio isprva, već u krug obitelji, ženi se i odriče se kazališta. Gledajući onako crno mogao se pitati, ima li onda uopće pravde i Boga? »Sve se događa jednako pravедniku i bezbožniku, dobrome i zlome, čestitome i nečestitome... Sve je sačuvano za budućnost,« veli Salomon. Racine nije nigda dao bezbožna odgovora, za cijelo je u srcu svom nosio vjeru u milosrđe i dobrotu, u skrb i očinske osjećaje onoga Boga, kome su ga učili moliti se od najnježnije dobe. Poslije je Racine, kad se iza Fedre (1677.) povukao i umro rekbi za svijet, ipak napisao još dvije drame, u kojima je dao posve jasni i određeni odgovor na ono postavljeno pitanje. Taj je odgovor glasio: Providnost Božja. Bog se i na ovom svijetu briga za nas i premda dobri pate, Bog ne da zlima takove vlasti nad dobrima, da bi ovi pod teretom morali i podleći. Taj odgovor je sadržaj dviju svetih drama: Estere i Atalije. To želimo malo izbližeg razmotriti u ovim retcima.

Ove dvije tragedije napose su aktuelne danas: tako je genij vječno aktuelan. One su slika i našeg vremena, koje je postalo vrijeme egoizma i mržnje, totalitarizma i rasizma, baš kako su i te tragedije slika tih strasti i ideja. One traže duh žrtve, opiru se tiranima i zlima, i pune su svetog elana kršćanskog zaboravljenog heroizma i borbe, gledaju vedro u nebo, koje »mrzi tirane« (Dieu qui hait les tyrans, Athalie 1, 2) i zaštićuje dobroga pred zlima, kako to u bezbroj varijanata ponavljaju korovi u Esteri i Ataliji). Pa ipak su i ove dvije tragedije pune tame, krvi i muke, i ako kroz njih sja utjeha ne samo Mojsijeva vjerovanja nego i Evanđelja, svijetlo Siona i Novog Jeruzalema.

Quelle Jérusalem nouvelle

Sort du fond du désert... (Ath. III, 7)

Te su tragedije pune zato paskalskih kontrasta, tame i svijetla, i jer Racine kao i svi veliki umjetnici nije mario dati samo jednu realističku sliku, zato mu je sasvim deplasirano, prigovarati zbog »lokalne boje«. On ne će da dade samo sliku dvaju momenata iz židovske povijesti, ne, već mnogo više, zato tu suzvuči čitava simfonija čovječanstva. To već nije samo Bog židovski, koji ovdje ravna, već korovi pjevaju o Bogu Evanđelja. Ne Bog straha, nego Bog ljubavi.

L'esclave craint le tyran l'outrage;

Mais des enfants l'amour est le partage

(Ath. I, 4)

Tako evanđeoski duh probija kroz ove tragedije, jer su to klasična djela, gdje pisac stvara s višeg vidika nego li je jedno časovito historijsko stanje, stvara s u b s p e c i e a e t e r n i t a t i s.

Ovdje ne možemo ponavljati biografske pojedinosti iz života i rada pjesnikova, već samo ističemo nešto. Racine se iza Fedre, pošto je marljivo stvarao do 1677., povukao i neće da više stvara

za kazalište. Njegova ljubav za glumice bila ga je dovela skoro do — Bastilje, jer je kleveta svemoguća, pa ako i nije istina, šta je jedna od optuženih iz zlobe iznosila 1679. protiv njega, optužujući ga s otrovanja i krađe dragulja, istina je, da je Louvois pisao jednom državnom savjetniku pismo, u kom se veli: »Nalog Kraljev za uhićenje gospodina Racine-a bit će vam poslat, čim budete zatražili.« Na ovo dodaje biograf Larroumet: »Teško je podvojiti, da se ovdje ne radi o pjesniku. Ali uhićenja nije bilo. Racine se mogao opravdati pred kraljem i pred Louvis-om.«³ Ali ni ta »trovačka afera« ni ljubavno razočaranje s glumicom Champmeslée ne bi sama mogla razjasniti sve Racine-ovo držanje iz 1677.

Racine je bio doista vjerska duša, kako svjedoči odsele sva njegova korespondencija. To je bitno. On je sav sretan u krugu svoje obitelji, tri kćeri odlaze u opatice, starijem sinu, koji je otišao u diplomaciju, ne prestaje govoriti da se čuva kazališta i da misli na svoju dušu. Larroumet piše o tom ovako: »Pobožnost, prva od dužnosti, na koje se pazilo u kući Racine-ovoj, imala je svoje mjesto pače i u dječjim igrama. Sjećam se, veli Louis Racine,⁴ procesija, u kojima su moje sestre prikazivale svećenstvo, ja sam bio župnik, a pisac *Atalije* je nosio križ pjevajući s nama.« Još veli sin, da im je otac uveče uz molitvu usred djece i služinčadi čitao evanđelje dana i tumačio ga.⁵ Ako je dakle za mladih dana, kad su ga poslali na Jug zbog studija teologije, više volio galantne razgovore, nego Sumu sv. Tome, sad je postao drugačiji. Da je potpao pod utjecaj janzenista, njihove pretjeranosti i njihovih bludnja, o tom svjedoči i *Povijest Port-Royala*,⁶ koja je izišla tek 40 godina po smrti pišćevoj. Ipak ne idu, kad ga Thierry Maulnier smatra posve običnim buržujom, kad odvajja genij od djela, jer hoće da djela prikaže u duhu neke ničevštine, jer da je tu zlo i zločin samo sebi cilj. Djela su dakle za Thierry Maulniera velika, ali Racine u svom životu je dakako, obični patuljak. Na to se može odgovoriti, da se istina zapažaju neke nelogičnosti i sitničavosti u stavu *Racine-ovu*, ali mu se ne može poreći i ljudska etička veličina. Što je za vrijeme svoje kazališne aktivnosti znao braniti svoje zvanje protiv janzenista, služi mu na čast, a što se poslije, s predrasudom pretjeranih tadanji janzenističkih nazora toliko bojao kazališta kao đavla na daskama, to je nelogično. Čujmo ipak, kako lijepo André Maurois⁷ piše o privatnom životu Racine-ovu iza g. 1677.⁷ »Njegovo nenadano povlačenje, njegov povratak kršćanskom životu, odricanje od kazališta ... Samo žarke duše znadu tako parirati. Ne žalimo odviše djela, kojih

³ Gustave Larroumet, *Racine*, Grands Ecriv, Hachette, Paris 1898, str 93.

⁴ To je mladi sin.

⁵ Larroumet, R. str. 97.

⁶ *Nouvelles Littéraires* od 23. IX. ove god.

⁷ To je zapravo govor, koji je Maurois imao držati na proslavi Racine-ovoj u rodnom mjestu Racine-ovom La Ferté-Milon, ali zbog sadašnjeg rata je ta proslava otpala.

nas je lišilo to povlačenje. Kako god bi bila lijepa, ona ne bi bila dodala liku Racine-ovu toliko veličine kao ona savršena p o n i z n o s t. Da je arkandeo tako blizu svom koncu odabrao da skioipi svoja crna krila i da bude samo dvorski činovnik,⁸ da je ljubavnik glumica Du Parc i Champmeslée htio postati za svoju dragu ženu najvjerniji muž i da je pisac Fedre ostavio slatku zabavu pozornice, zato samo da dnevno ide k misi, to je čudan svršetak, i da mu se dostojno divimo potrebno je samo primijetiti, da je taj svršetak bio sretan.«

Poznato je, da su »Estera« i »Atalija« napisane samo na poziv gđe de Maintenon za ženski plemićki zavod Saint-Cyr. Vanjska povijest uspjeha t. j. udes tih djela ovdje nas ne zanima. Estera je svakako odjeknula odmah i jače nego je Racine i mislio i gđa de Maintenon želila. Sam veli u predgovoru Esteri: »Da pravo rečem, ja nisam mislio, da bi stvar imala biti onako javna, kako je bila.« Obje tragedije nije Racine ipak dopustio da se dadu na javnim kazalištima, tek što je privatno zanijela aristokratske krugove a i same djevojke je prikazivanje uzbudilo, te je bilo i prigovora. Mi ovdje želimo analizirati obje te tragedije i prikazati njihovo značenje. Obje su davane i za ove Racine-ove godine u Parizu. Poznato je, da je Voltaire zvao Ataliju »remek djelom ljudskog duha«. On je s pravom upozorio i na poteškoću te tragedije: zabavljati gledaoca kroz 5 činova, a da ni riječi ne čuje o ljubavi, jer Atalija je tragedija bez ljubavne spletke. Pa opet sve do u naše dane priznaje se i valja priznati, da je djelo osobito dramatično: Georges Mongrédien pače kaže, da »nema scenskijeg djela« od ove bibličke pjesme.¹⁰ Za mladih dana Racine se obarao na janzenističke pretjeranosti, branio kazalište i skoro postao Anti-Pascal. Ali crno je on gledao oduvijek, jer već prva tragedija Tebajida opisuje onaj kobni dan krvavog sukoba dvojice braće, pretendatena na prijestò, sinova Edipa, koji oženi vlastitu majku, a iz rodoskrvne već rase Lajove. Sve osobe tu padaju plijenom smrti.

Estera je poznata povijest spremanog progona nad Židovima, kojeg se oni sjećaju na blagdan Purim. Strašni pokolj imao je istrijebiti svu židovsku rasu. Da ne misli tko, da ja rabim riječ »rasa«, jer je savremena počevši od Gobineau-a i Chamberlaine-a pa do naših dana. Ne, ona dolazi u drami: baš sam kralj Asver je rasista i po riječima Mardohejevim.

»il nous croit en horreur à toute la nature.

(I. 3)

Tu inferiornu, ali drzovitu i opasnu rasu, tako se tu židovi tituliraju prije Julius Streichera, nacističkog proždirača Židova,

⁸ R. je postao historiograf Luja XIV.

⁹ Larroumet za nju veli, da za cijelog života »nije ni znala, što je stih«, a djela muža svog nije ni čula ni čitala, te im je znala tek naslove. Op. cit. str. 95.

¹⁰ Georges Mongrédien: *Athalie*, Malfère, Paris 1929, str. 108.

treba uništiti jednom zauvijek. Strašne boje rabi i ovdje Racine za svoju slikariju. Tako je u Tebajidi majka jecala: »Ah eto dakle, jao! tog ogavnog dana... O sunce, koje daješ dan svijetu, zašto ga nisi ostavilo u dubokoj noći! Zar ti sipaš svoje zrake na ovakove crne zločine... No ove strahote, jao, tebe ne plaše, jer ih je Lajev porod uobičajio. Bez strahote možeš da gledaš zločine mojih sinova iza onih strahota, koje su počinili otac i majka« (I. 1). Evo isto se tako pita Mardohej: »Nebo, zar ćeš ti osvjetljivati ovaj strahoviti pokolj? Kad mač ne bude poznavao ni dobi ni spola; sve ima da služi plijenom tigrovima i lješinarima; i taj strašni dan stiže za deset dana« (Est. I, 3).

Ideja rasizma ističe se u ovoj tragediji. Zato će se Asver tako začuditi i zablenući, kad bude Estera stala moliti za svoj narod: »Ta Estera, sama nevinost i mudrost, koju smatrah da je najdraža ljubav neba, zar ona da crpe svoje dane iz toga nečistoga vrela?« (To jest židovi su za nj rasa niže vrsti.) (III, 4). Aman se hvali, kako je on ocrnio pred kraljem Židove. »Ja sam iznašao boje... naslikao sam ih kao moćne, bogate, buntovne; sam njihov bog je neprijatelj svih drugih bogova, i dokle ćemo trpjeti da taj narod diše... Stranci u Perziji, protivnici naših zakona, odijeljeni, čini se, od sveg ostalog svijeta, oni misle samo na to, da smetaju naš mir. I omrženi svuda, oni mrze sve ljude.« Prilično sličan govor rasističkome, a recept, osim pokolja: opljačkati ih.

De leur dépouille enfin grossissez vos trésors.
(II, 1)

Ne može se Aman načekati onog kobnog dana. »Čovjek kao Aman, kad ga se usudi netko razdražiti, ne može odviše planuti u svojem bijesu. Treba tu kazni, da svemir zadršće... Neka se čitavi puci okupaju u krvi. Hoću, da se jednog dana može reći prestrašenim stoljećima: »Postojali su Židovi, postojala je ta drzovita rasa. Rasprostranjeni na svoj zemlji svu je preкриše. Jedan se jedini usudio da navuče na se Amanovu srdžbu, i smjesta svi ustadoše sa zemlje« (II, 1). Amanovu srdžbu navuče na se Mardohej, ujak Esterin, kako je poznato iz Biblije. Jutros ga rano sreće Aman na vratima u krpama i pepelu, blijeda, ali i pod pepelom »njegovo je oko sačuvalo istu oholost! Odakle mu, dragi prijatelju, ta bestidna smjelost?« Zato da smrvi tog židovskog »gada«, sve mu je dobro i dopušteno: »Njegovo mrsko lice žalosti me i progoni (II, 1). I časnik Hidasp pita ga, nije li to: »Krv amalećanska, koje glas vas tjera da ih potajno uništite.« Glas krvi dakle, ma da Aman iznosi i lične razloge (ibid.). I poslije, kad je ono uzvišeni Mardohej kod kralja, te ga je Aman morao obući u grimiz i voditi na konju, Aman je motrio Židova izdajnika, kako klikće i ruža mu se.

Un exécration Juif, l'opprobre des humains.
(III, 1).

Ali Amanova žena sad dobro sluti, da će biti zlo i da bi bilo bolje, da oni bježe, jer ona se Žida boji. »I njegova je rasa uvijek bila vašoj kobna« (III, 1). Kralj međutim zove i Amanu na gozbu k Esteri i Hidasp mu daje snage, jer veli, da su vrači prorekli, da će kraljica (t. j. Estera, jer ona je nova kraljica) pasti od ubojničke ruke, a tu mogu biti ubojice samo Židovi. Još se na dvoru ne zna, da je Estera Židovka. »Da, to su, dragi prijatelju, bijesne nakaze (Židovi)... Zemlja ih već odavno s grozom trpi, te ne možemo nikako prerano prirodu od njih osloboditi.« (III, 2). Hidasp drži, da će ga i Estera u njegovu planu poduprijeti. Ako se sad Mardohej gosti to bolje i žrtva je urešena za žrtveni oltar:

Et l'on vous a Seigneur, orné votre victime
(III, 2).

Sad se može naslađivati Aman. Jer sve u tim tragedijama odiše zlokobnim posljedicama istočnog grijeha: čovjeka veseli krv, osveta, tuđe zlo i tuđa muka.

Zašto govoriti o rasizmu u Racine-a? Grof Gobineau Francuz i za njim ponijemčeni Englez H. St. Chamberlain bili su prvi rasisti, i Chamberlain je već prezirao Židove kao i Mojsijevog Boga. Tog Mojsijevog Boga ni Krista nije mogla podnositi ni gđa dr. Matilda Ludendorff: žena generalova, htjela je svijet spasiti »osloboditi, otkupiti od Židova Isusa«. Imala je spasiteljske ambicije za čitavo čovječanstvo. Racine nije rasista, ali eto kako je klasičan pisac velik: on je rekao bih znao današnji »mentalitet«, kad je pisao. *Rasa i krv*, te suvremene riječi tu zvuče tako suvremeno, te bi čovjek rekao da je to pisao neki rasista, kad bi se istrigale iz saveza. U koru djevojaka, koje u drami nastupa, jedna od njih pjeva o Amanu, da joj se čini, da »smrt pred njim stupa«. »Sluge ove gozbe (kod kraljice), kažite nam, za Boga, koje li jelo, koje li vino njemu pripravljate?« Kako glasi odgovor? »Krv sirotana. Suze jadnika. To su njegova najugodnija jela.« (III, 3). Onaj rasistički govor služi Racine-u da nam prikaže bijedu čovjeka, koji je pao u grijeh i ne može da se digno iz ponora zla i bijede čovječje. To je tragedija čovjekova.

No osim bijede srca ljudskoga, osim ove beskrajne tame, u ovoj drami ima i obilje svijetla, koje izbija iz lika Esterina. Očito je Racine-ov genij snažan, kad njegovo slikanje židovstva nalazi tako karakteristične tonove, te su skladni s današnjim optužbama, očito je genij, kad znade metati na svoja platna uz tamne tonove i svijetle, i to odabrane svijetle tonove, da moćno razbijaju tamu. Kako i u drugim tragedijama, tako i ovdje svijetlo razbija tamu. Ipak mi se čini, da ima u liku Esterinu i neki nesklad, kako ćemo vidjeti. Kralj Asver nije tako strašan ovdje kao u Bibliji, njegov govor mora da je primio nešto od učtivosti, ljubežljivosti i dara komplimentiranja, koji su stvojevni Francuzima i koji su morali doći do svog prava na raskošnom i ceremonioznom dvoru Luja XIV. Zato on plaši Esteru doduše »svojim uzvišenim veličanstvom uti-

snutim na čelu« (jezik dvora Luja XIV) i Estera pada u nesvijest (kao u knjizi Esterinoj), kad se protiv zabrane kraljeve pred njim pojavljuje. No on se odmah raznježuje, pola će joj carstva dati, da ona dode k sebi: jer pompa nije sama sreća i umara:

*Je ne trouve qu'en vous je ne sais quelle grâce
Qui me charme toujours et jamais ne me lasse.
Da l'aimable vertu doux et puissant attrait!
Tout respire en Esther l'innocence et la paix.
Du chagrin le plus noir elle écarte les ombres,
Et fait des jours sereins de mes jours les plus sombres. (II, 7)*

I kad se sad Estera sprema, da reče, što želi (spas Židova), Asver galantno veli:

Ah! que vous enflammez mon désir curieux!
(II, 7).

Taj kralj nije baš tako »strašan na oči« (knjiga Esterina). Tu se ni ne spominje, da se je bio opio, kad je pozvao bivšu svoju ženu, da je pokaže drugima, a ona nije htjela doći, i zato je — otjerao. Estera ga u molitvi Bogu prije svog posjeta zove »roi redoutable« i »fier lion« (I, 4), kako se i u Bibliji moli: »Podaj mi lijep govor pred lavom i okreni srce njegovo,« ali srce njegovo nije bilo teško okrenuti u našoj tragediji. Kod djevojaka veli poslije, da su »oči ljudi bile zaslijepljene strijelama njegovih očiju, i glas se njegov činio strašan grom,« no za jedan čas taj je »ričući lav postao mirno janje« (II, 8). Ovo bismo mogli nazvati nekim manjkom u crtanju kraljeva karaktera jednako tako, kao što je i Estera, u kojoj sve odiše ne samo »mirom« nego i »dražešću« s druge strane jaka žena. Ona je pače žena žrtve. Ta misao čini je osobito velikom, ne dražesnom. U Bibliji se ona odazivlje pozivu Mardoheja, da moli milost za Židove uz riziko svog života »i ako poginem, neka poginem«. To je velika ideja žrtve, koja se najdivnije ističe u kršćanstvu, ali je pozna i židovstvo, i čak plemenito poganstvo. Kako i ne, ta već najstariji kršćanski apologeti znali su, da su klice i sjemenke svega plemenitoga posute širom vjerovanja i mišljenja svih naroda. To je najdivnija kršćanska misao: biti poput Krista žrtva za druge. »Sve je sačuvano za budućnost,« veli Salomon. Estera se žrtvuje. Mardohej joj veli, da je Bog nju uzvisio na prijesto zbog velike zadaće. Nije ju odabrao »da bude tašti prizor pucima azijskim ni da začarava oči profanih ljudi. Za plemenitiju svrhu Bog čuva svoje svece:
S'immoler pour son nom et pour son héritage¹¹

(I, 3).

Žrtvovati se, to je njena zadaća. Bog je onaj biblijski apsolutni: »Dieu parle«, i kad On govori, može li još ona »nečim cijeniti svoj život« pred Bogom, pred kojim je »ništavilo čitav svemir«, i ljudi i kraljevi, igračke smrti« kao da i nisu, kao da ne postoje« (I, 3). Estera prihvaća, »zadovoljna da gine, ako treba

¹¹ Da se žrtvuje za njegovo ime i njegovu baštinu.

da gine« (I, 3). Ona gaji kraljevsku vrpцу, što joj resi čelo, kad je sama, sve zbog Boga, kao prava starozavjetna židovka, druga Judita. »Za tebe ja idem«, i kreće (I, 4). Kad je konačno Aman ras-krinkan, on se baca pred noге Esteri, ali ona je tu ortodoksna Židovka i ostaje gluha (III, 5). Kad je pred kraljem hvalila vladarevu »blagost«, (»Mi smo govorili: kralj vlada, koji je prijatelj nevinosti« III, 4), to je bilo više evropsko komplimentiranje »najpravedniji vladar«, ibid.) premda se to ne protivi pjesničkoj istini ni biblijskoj molitvi: »Podaj mi lijep govor«, ali je li sam lik Estere bez protuslovlja, ako ju se zove ženom jakom, drugom Juditom, koja se žrtvuje, koja sva sluša samo glas Božji, ako ju se istovremeno zove samom »dražesti«. Estetske kategorije dražesno i veliko nisu jedno te isto. »Da, vaša najnezatnija riječ ima tajnu dražest... Koja je klima krila tako rijetko blago?« pita se kralj (III, 4). Rijetko blago odista, ali ne sama dražest. Osvetnički govori Estera, osvetnički govori i taj vladar tobože tako blag, neka išćupaju dušu Amanu, da »se pasu oči osvećenog naroda« (III, 6) na njegovu lješu. Ima dakle neskladnih crta u Racine-a, kad riše značaj Asvera i Estere. Racine je humanizam htio spojiti s biblijskom inspiracijom, što nije loša ideja, ali ne držim, da je posve uspio. Osim humanizma i kršćanski zvuci prodiru tu kroz okove: opjevaju sreću pravednika, »slatki jaram« Kristov u mnogo varijanata:

Que le Seigneur est bon, que son joug est
aimable! (III, 9).

Naprotiv je Atalija zamišljena jedinstveno i doista je remek-djelo. Što je Voltaire poslije prigovarao Racine-u zbog karaktera velikog svećenika Joada, taj prigovor otpada. Nigdje ne stoji pisano, da osobe drame trebaju da budu simpatične, osim ako su nosioci ideje, koja treba da triumfira, ali i onda ta simpatija ne mora biti bez sjene. Poslije su taj prigovor iznosili ponavljajući Voltaire-a do beskonačnosti Taine, Francisque Sarcey i drugi sve do Paul Souday-a.¹² Ali ćemo vidjeti još poslije, da li taj prigovor ima mjesta. Za to da najprije analiziramo to djelo.

Ono je puno dosljednije od Estere, da dosljedno, jer starozavjetni duh tu dominira, te se može reći, da baš i čini veličinu te prostrane slikarije snažnih, rekao bih grubih kontura (uza svu eleganciju diktije) i živih i čak skoro drastičnih boja. Kako je poznato, Atalija je dala ubiti djecu svog sina kralja Ozije, da se zatre kraljevski rod, i sama postaje židovskom vladaricom. Ipak je spasila dijete Joasa žena velikog svećenika — Jozabeta. Dijete se u hramu tajno odgaja kao Eliacin nahoče bez majke. Sama Jozabeta mu je tetka, jer je sestra Ohozije, oca mu. Atalija će tjerana jednim strašnim snom tražiti izručenje djeteta, na što će biti došavši po dijete u hram od svećenika i levita pod vodstvom Joada, velikog svećenika, masakrirana. Radnja bez ljubavne intri-

¹² Sve to vidi kod G. Mongrédiena: *Athalie de Racine*, Edgar Malfère, Paris 1929, str. 136 sqs.

ge, i začudno od čina do čina sve napetija, vazda razumljiva. Ne stoji i što neki hoće, da o radnji ne može biti govora, tobože zato, jer tu sve Bog — radi i pokreće. Jest, ta grandiozna ideja biblijska tu nadvisuje sve ljudske pokrete, ali to što je čovjek oruđe Božje Promisli, ne ubija činjenicu, da čovjeku ostaje njegova akcija. I Atalija na koncu mora da prizna apsolutnoga, biblijskoga, nesmiljenoga, silnog Boga:

Impitoyable Dieu, toi seul as tout conduit.
(Ath. V, 6).

Ona vidi, da je čovjek oružje u Božjim rukama, sve to ona u pojedinosti vidi, ali sada istom na koncu. Ali već u početku drame, kad se Joad sprema na akciju protiv moćne totalitarke Atalije, Jozabeta žena blaga, mila ali plaha pita se, kako će oni moći uspjeti i njen će Joas možda propasti u krvi...

»A zar vi ni za što ne računate Boga,
koji se bori za nas?« (I, 2).

To je Bog silni, Bog vojska... To uvjerenje daje velikom svećeniku moralnu veličinu i čini ga snažnim karakterom, adekvatno ocrtanim. Predbacuju mu fanatizam, a to je onaj žar starozavjetni za Jehovu i mržnja na krive bogove. Kad je došao Mathan, apostata i sad Balov svećenik i Atalijin čovjek, zbog tirae (da bude ravan Joadu: »Je ceignis la tiare, et marchai son égal« III, 3), kad je došao u hram, da se izruči dijete, Jozabeta s njim govori. Ali Joad se zgrozi: »Vi trpite da on s vama razgovara. I ne bojite se, da iz dna ponora otvorena pod njime ne udari vatra... da vas ovi zidovi ne smrve? Što hoće. Kojim licem dolazi ovaj neprijatelj Božji da okuži zrak ovog mjesta?« (III, 5). I Mathanu veli: »Iziđi ispred mene, nakazo bezbožnosti.« Jer psi Jezabelini već čekaju pred vratima svoj plijen (ibid.) Zato će Joad govoriti levitima i svećenicima: »Okupajte se u nevjernoj krvi bez groze...« (IV, 3). Jer potiču od levita, koji su navalili na klanjaoce zlatnome teletu.

De leurs plus chers parentes saintement
homicides (IV, 3)

Tome svećeniku dorasla je protivnica totalitarka Atalija. Totalitarka, jer za nju postoji samo njena vlast i što njoj služi. Tako je ona posve suvremeno lice. Sjajno ocrtana, kad je u moći te kad prijeti, ali i kad joj snaga klone i postaje — žena, kako joj analizuje novu duševnost njen svećenik Mathan. Ona je znala onaj strašan san, u kom je tako realistički ocrtano, kako joj u snu dolazi majka Jezabela i veli: »Dršći!« Ali sjene je nestalo, pošto joj je rekla, da se čuva osvete židovskog Boga. Atalija hoteći, da majku zagrlji, zahvatila je »strašnu smjesu kosti, te mesa izbijena i u blatu izvaljana mesa. Krpe pune krvi...« (II, 5). Tada je ugledala i dijete, koje liči Elicianu. Mathan znade savjet, kakav treba dati totalitarcima: »Čim je kraljevima čovjek sumnjiv, nije više nevin.« Jer: »zar se kraljevi trebaju da brinu za onu sporu pravdu?« (II, 5). Ono dijete u hramu treba da se smakne. Tako

Mathan. Ali časnik Abner čudi se takovom svećeničkom govoru, takovom govoru »služe mira«. Ne, ne, Atalija neće govora kao što je Abnerov. Svećenici se uostalom mogu »pohvaliti njenom dobrotom« jer zna dokle ide njihova »drskost« obzirom na njenu osobu.

Ils vivent cependant... (II, 5)

Neka, hvale Boga, da dišu i da su još živi...

I taj Mathan je dobro ocrtan u svojoj svećeničkoj »kreposti« lovca na tijaru, trkača za prvenstvom, u svojoj ulozi kraljevskog laskavca i ubojice ljudi. I plemeniti oficir Abner, koji znade nehinjeno istinu govoriti i dobro želi kraljici je dobro dan. Atalija međutim nema mira i opet joj majstorski analizuje dušu Mathan, kad veli poslije jednom svom kolegi, da više kraljicu ne prepoznaje. To više nije neustrašiva Atalija, ona »koleba, ona tetura, jednom riječi — ona je žena« (III, 3). Ali ona traži, da joj izruče hramsko neko blago, pohranjeno tu od Davida i dijete. Ona je dijete već vidjela u hramu i s njim govorila. Taj dialog, srodan s jednim iz Euripidova Jona, divan je razgovor naivna djeteta, odgojena za Boga, i kraljice okrutnice, koja sad osjeća nešto kao »samilost« (II, 7) u svom srcu. To je u klasičnim tragedijama jedino dijete koje nastupa, taj prizor baca silno svijetlo u tamu zbivanja sa svoje srdačnosti i neposrednosti: Tako je Racine majstor svijetla i tame. Tih kontrasta imamo još mnogo baš u Ataliji. Na svečani i vedri dan pokolja; kad bi se mirisi trebali da dižu s oltara, zasjat će ubilački mačevi. Korovi u III, 8 izrazuju ono kolebanje duša, koje ne znaju, što dolazi, paskalski kontrasti: prijelnje; obećanja Božja, Sion u svijetlu, u tami, u poniženju, u slavi, što sprema Gospod? Bog, pobjedu?

Révérans sa colère;

Espérons en son amour (III, 8)

Nadvlađuje pouzdanje: srcu, koje Boga ljubi, on daje mir (ibid.). Ili opet kontrast idile, kad Jozabeta kuša djetetu na glavi diadem, (IV, 1) i kad dijete obećaje, da je spremno za Boga dati život, na što mu se onda sam Veliki svećenik klanja kao kralju (IV, 2), s tragičnim ulazom Atalije u hram, da bude izvedena i ubijena i ona i svatko, tko bi je branio (V, 6) i kad je levit »s veseljem gleda u njenoj krvi zaronjenu« (V, 8).

Spotiču se o fanatizam velikog svećenika i još više o to, da on varkom namami Ataliju u hram. Ona traži ono blago i dijete. A veliki svećenik poručuje, da će joj dati »blago«. No nije li to stupica, ako hoće reći pri tom, tobož da će dati dijete, a zapravo ne će ga predati, jer samo slikovito zavarava Ataliju? Racine je pokušavao tu opravdavati se,¹³ ali nije uspio. Međutim i ako tu doista veliki svećenik nije u pravu, zato drama ne mora bit loša. To je manjak u karakteru, jer Joad se veseli, da je dobio ribicu

¹³ Vidi Mongrédien, op. cit. str. 114. I u Grands Ecriv (1912) sv. V. Bilješke o Ataliji, str. 208 i 211.

na udicu. No zato ipak nije neplemenit. On nije htio na pr. da se dijete Joas preda Jehu, izraelskom kralju, jer taj nema:

Ni le coeur assez droit, ni les mains assez
purez¹⁴ (III, 6).

On, koji služi Božjem Promislu, hoće dakle da bude pravedan i čista srca. Kad se njemu zaklinje na bibliju mali kralj, on mu stavlja na srce da bude plemenit vladar, »strog zlima, utočište dobrima«, i da se vazda sjeća i sam, da je bio siromak, da se ne da opiti veličinom i sve to on govori raznježen i u suzama. On nije totalitarac:

Helas! vous ignorez le charme empoisonneur;

De l'absolu pouvoir vous ignorez l'ivresse...¹⁵
(IV, 3)

Krist je rekao: »Razvalite ovaj hram«, i mislio za se (tijelo = hram Božji). Ali veliki svećenik obećaje blago, no Atalija hoće i blago i dijete. On dakle, reći ćete, misli samo jedno dati, dvojbenu govori: dakle, kad kaže, da će dati, onda sprema varku. Uostalom, kako rekoš, sjena na karakteru velikog svećenika ne može uništiti tako snažnu ljepotu ove svete drame. Uostalom znamo, da se i Judita poslužila mislenom restrikcijom pred stražom i pred Holofernom, pa je i veliki svećenik mogao raditi poput Judite po subjektivno dobroj savjesti.

Ljepotu Atalije povećava još i jezik. Racine-ov jezik je onaj jezik klasične analize XVII. stoljeća, gdje se često dosta apstraktno, ali uvijek logično i lucidno, analizuju duševna stanja pače i od samih osoba, koje su podvrgnute strastima. Jezik analize, sa često tipičnim frazama iz ljubavnog pjesničkog leksikona. Jezik Atalije međutim nadmašuje ostale drame, jer je mnogo supstancialniji, bez onih tipičnosti, često realistički jak, pa zatim opet i posve neposredno naivan i jednostavan. Zato Atalija po svojoj napetoj radnji, po svojim karakterima, po svom jeziku ostaje remek-djelo Racine-ovo.

Još za školovanja u Port-Roalu složio je Racine na latinskom elegiju *Ad Christum*, gdje se moli za taj samostan. Zatim je prevodio himne iz rimskog breviara, koje je poslije popravljao. Iza Atalije 1694. još je napisao 4 duhovne *Cantiques* prema raznim mjestima sv. Pisma. Kad govori o kruhu, koga Bog sam »slaže iz cvijeta svog žita«, njegov Bog nas poziva:

Prenez, mangez et vivez.

Uzmite, jedite i živite!

Racine-u je bio Krist život. On je iz te inspiracije stvorio i svoju Esteru i svoju Ataliju. Djela duha i djela vjere, koja ne propadaju... Kršćanski duh vodio ga je i u Ataliji, koja je inače tako odlična starozavjetna slikarija. Kor ne zaziva Boga straha nego Boga ljubavi, kome smo mi ne robovi, nego djeca (I, 4).

¹⁴ Ni dovoljno pošteno srce, ni dovoljno čiste ruke.

¹⁵ Nažalost, vi ne poznajete trovalački čar;

Ne poznajete opojnost apsolutne vlasti...

Ils nous donne ses lois, il se donne lui — même
(ibid.)

To je euharistijski Bog, Isus — Spasitelj sa Zadnje Večere, koji nas ne ostavlja ni kad dan klone na zapad i uhvati se mrak, i nešto nam u srcu govori, dok je s nama, te ga malo ne prepoznamo kao oni učenici na putu u Emaus... jer je kao neko svijetlo prodrlo kroz tamu. Et lux in tenebris...

Na pitanje pesimista: »Gdje je tu pravedni Bog?«, koje smo stavili na početak ove radnje, odgovara Racine u Esteri i Ataliji s riječju: *Providnost Božja bdi je*. Zato ovaj progon židovski Estera odvraća od svog naroda, zato i Atalijin plan propada jer židovski narod po Planu Božjem kao odabrani narod mora da živi, jer se rasa Davidova ne može utamaniti, već će se iz nje roditi novi Mesija.

Quelle Jérusalem nouvelle... (Ath. III, 7)

Plan se Božji mora ostvariti. Zlikovci i tirani mogu časovito triumfirati, ali »želja će bezbožnika propasti«, pjeva psalmista. Korovi Racine-ovi izrazuju tu istu misao:

»Dieu ui hait les tyrans«

»Bog, koji mrzi tirane« Ath. I, 2.

Što Božja Providnost provodi svoju misao (»Riječ moja... ne će se vratiti k meni prazna, nego će učiniti, što sam htio, i srećno će svršiti, na što je pošaljem, »Izaija), to ona ne ukida ljudske akcije. I današnji totalitarci mogu biti aktivni koliko mu drago. Misao Božja svratit će njihove napore u korito Svoje rijeke.

Racine nas hoće poučiti, da ne smijemo klonuti već s Davidom biti čvrsti (»Tko se uzda u Gospoda, taj je kao gora Sion«). Što možemo sred tragika naših dana, što može čovjek sred boli svoga života, da razbije tamu, doli uzdati se? Jedino rješenje, koje daje mir. Jedino rješenje sfinge života: nutarnji mir, mir srca, mir koji izvire iz pouzdanja u Providnost.«

*Est-il d'autre bonheur que la tranquille pax
D'un coeur qui t'aime ?*¹⁰ (Ath. III, 8).

Dr. D. Čepulić, profesor

¹⁰ Ima li druge sreće osim staloženog mira, mira srca, koje Tebe ljubi.